

Model státu stredoevropského typu: Koncept na pomezí tradice a inovace. (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948)*

DAVID KALHOUS

Klíčové slová: „marxistická“ historiografia, model stredoevropského typu státu v ranom stredoveku, František Graus, historiografické koncepty

O bvykle se soudí, že 50. léta 20. století přinesla radikální změnu v historické vědě, avšak není snadné přinést důkaz této skutečnosti. Jistě, čistky na historických pracovištích znamenaly pro mnohé badatele konec jejich práce v oboru (Jan Slavík, ad.), některým dokonce přinesly ztrátu osobní svobody (např. Bohumil Ryba), případně života (Záviš Kalandra). Také organizace historické vědy nabyla nové, centralizovanější podoby – symbolem tohoto trendu je bezpochyby nově založená Akademie věd. Konečně marxismus-leninismus se alespoň prostřednictvím povinných citátů prosadil jako oficiální metodologie československého dějepisectví, a vlastně všech dalších vědeckých oborů.

Přes diskontinuitní faktory však nelze přehlížet ani prvky kontinuity ve vývoji české historiografie po r. 1948. V personální rovině můžeme sledovat, že mnohé osobnosti archeologie, historie, dějin umění a mnoha dalších humanitních disciplín nadále budovaly svou kariéru i v rámci nového režimu, získávaly ne nevýznamné pocty a vůbec se dovedně přizpůsobovaly tehdejšímu poměrům¹ – tuto situaci dobře odráží skutečnost, že k poměrně častým klišé memoárových textů vzpomínajících atmosféru 50. let 20. století patří, že vnímají atmosféru toho „svého“ pracoviště pozitivně, představují jej jako jakousi oázu „starých dobrých časů“ v době všeobecné nesvobody a špiclování. Symbióza „buržoazních badatelů“ s komunistickým režimem byla zjevně oboustranně výhodná – zatímco komunistickému režimu pomáhal poukaz na zapojení starší generace badatelů nekomunistického smýšlení jak při udržení kontinuity, tak při posilování legitimacy režimu, badatelům samým naopak nabízel možnost pokračovat ve výzkumu a v budování kariéry.

---

* Příspěvek vznikl díky podpoře projektu GA ČR GA ČR P405/12/0625.

¹ Připomeňme brněnské diplomatářové pracoviště a Jindřicha Šebánka, Václava Vojtíška a „jeho“ katedru archivnictví při FF UK, osobnosti významných archeologů Jaroslava Böhma, Josefa Poulíka, Jana Filipa, z nichž ani jeden nepatřil před válkou mezi členy KSČ. Jedinou výjimkou jsou členové bývalé Historické skupiny okolo Václava Husy a Jaroslava Charváta, kteří se uchýlili na FF UK.

Topos „oázy“ je propojen s topikou všemocného bose zaštitěného stranou,² případně osoby, která „sice byla komunistou“, avšak přesto dovedla ocenit poctivou práci a nehleděla na osobní protekce a komunistický světonázor. Obě typizované charakteristiky se často spojují s tandemem František Graus (1921 – 1989) – Josef Macek (1922 – 1991).³

F. Graus, navrátilivší se z koncentračního tábora jako člen tamní komunistické buňky a považovaný dnes obecně za všemocného koryfeje tehdejší vědy, však zřejmě svými názory (a nebezpečnou znalostí různých *Spisů*) spíše provokoval, než aby si jimi získával oddané stoupence v řadách vrstevníků. I jeho židovský původ mohl být na překážku jeho dalšímu postupu, kdyby jej nekryl politicky obratnější J. Macek. Připomeňme také, že F. Graus sice automaticky získal vedoucí pozici na nově vytvořeném HÚ a ve stejném roce zasedl i v redakci ústředního historického časopisu, přičemž mu byla rovněž *ex lege* r. 1955 udělena hodnost DrSc.⁴ Nicméně posudky původní Grausovy disertace, již zahájil svou kariéru, byly vyhotoveny ještě před převratem.⁵ Také jeho habilitace byla ještě posuzována primárně Václavem Chaloupeckým, byť již v jeho habilitační komisi zasedli i Václav Husa a Oldřich Říha.⁶ Naopak jej komise r. 1953 odmítla

---

² K limitům všemoci diktátorských režimů a k manipulaci totalitní symboliky, případně obav z totalitních institucí pro osobní prospěch názorně: KAŠKA, Václav. Síť vazeb a způsoby vyjednávání uvnitř KSČ po únoru 1948: rekonstrukce osobních kontaktů mezi funkcionáři Krajského výboru KSČ Brno a Okresního výboru KSČ Brno I v letech 1948 – 1952. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOCIAN, Jiří – PAŽOUT, Jaroslav – RÁKOSNÍK, Jakub (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2009, s. 138-173; Týž, Indoktrinace členů KSČ během I. Roku stranického školení (1949 – 1950) - záměry ústředí a jejich (ne)realizace ve stranickém okrese Brno I. Václav Kaška. In KOCIAN, Jiří – DEVÁTÁ, Markéta (eds.) *Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 279-287; Týž, Indoktrinace členů KSČ během tzv. dnů komunistické výchovy 1948 – 1949: Organizace, ideologické zázemí, lokální průběh. In *Dějiny - teorie - kritika*, 2008, roč. 5, č. 1, s. 39-78; GUREVIČ, Aaron J. *Historikova historie*. Praha: Argo, 2007.

³ O Mackovi základní informace shromáždil: JIROUŠEK, Bohumil. *Josef Macek mezi historií a politikou*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004. Působení a život Františka Grause před r. 1968 se stalo předmětem popisné monografie: MORÁVKOVÁ, Naděžda. *František Graus a československá poválečná historiografie*. Praha: Academia, 2013. Srov. dále BENEŠ, Zdeněk (ed.) *František Graus – člověk a historik. Sborník z pracovního semináře výzkumného centra pro dějiny vědy konaného 10. prosince 2002 (dále František Graus)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004. Zhodnocení Grausovy osobnosti a významu přináší rovněž Martin Nodl v textech shromážděných v souboru *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. Tyto texty se většinou soustřeďují buď na biografickou stránku historiografického bádání, nebo se pohybují ve výkladovém rámci „*Ideengeschichte*“.

⁴ Vycházím z: KOSTLÁN, Antonín. František Graus (1921 – 1989) : Přehled základních životních dat. In *František Graus*, 219-224.

⁵ Srov. komentář: KOSTLÁN, Antonín. František Graus ve světle několika dokumentů. In BENEŠ (ed.) *František Graus*, s. 149-190, s. 160-161. Na základě znalosti podobného typu pramene zpochybňuje jeho jednoznačně kladné vyznění.

⁶ HAVRÁNEK, Jan. František Graus a filosofická fakulta Univerzity Karlovy. In *František Graus*, s. 42-44. Podle tvrzení Zdenka Kalisty se údajně o možné Grausově habilitaci, a tím i o další vědecké kariéře hovořilo už mezi jeho učiteli před r. 1948, srov. KALISTA, Zdeněk. *Po proudu života*, 2. Brno: Atlantis 1996, s. 631.

jmenovat členem-korespondentem Akademie věd ve prospěch Františka Roubíka, stejně jako byl odmítnut návrh ustanovit jej zástupcem ředitele HÚ. Prestižní hodnosti člena-korespondenta se tak Graus dočkal až r. 1960. (Naopak jeho přítel Macek byl jmenován členem-korespondentem mezi prvními.) Profesury se Graus domohl ještě později, neboť byl jmenován až r. 1967 na základě řízení zahájeného v r. 1965, když se překvapivě v témže roce 1965 stal vedoucím katedry československých dějin na FF UK.⁷ Jinými slovy: na rozdíl od Macka nebyl Grausův kariérní postup tak rychlý a jednoduchý a Graus během svého kariérního postupu získal také mnoho vlivných nepřátel. Rychlost jeho postupu je navíc zhruba srovnatelná se situací okolo r. 1900, kdy skupina Gollových žáků, vesměs třicátníků a mladších, získávala svá první stálá placená místa.⁸

Při hodnocení Grausových textů z počátku 50. let sehrává velkou roli oprávněný odsudek jeho útočné rétoriky. Jeho rétorika skutečně vyznačuje značnou agresivitou, a zejména v *Dějínách venkovského lidu I.* také vulgaritou. To vyvolává vůči Grausovi zejména u dnešní generace historiků právem velmi negativní pocity a zároveň tato rétorika vzbuzuje dojem moci. Nicméně vnímat její slova jako performativní akty rozsudku by znamenalo notně přeceňovat jejich váhu. Navíc stačí nahlédnout do několika Pekařových, ale i Novotného polemických statí, abychom zjistili, že nanejvýš ostré pero a sarkasmus nebyly vlastní pouze mladým aristům 50. let, avšak byly příznačné pro osoby určité letory a v určité společenské situaci (začátek kariéry).⁹ Nechci tím zpochybňovat negativní úlohu mladých komunistů na začátku 50. let, neboť se skutečně vědomě začlenili do tažení proti odlišnosti názoru a proti lidem nepohodlným stranické linii. Chci však zdůraznit, že máme-li se pohybovat na úrovni vědy, měli bychom přeci jenom více prostoru věnovat analýze a méně hodnocení. Aby se hodnocení stalo trefnějším – domnívám se, že míra Grausova provinění vůči jednotlivým vědcům, kterým případně znemožnil či alespoň ztížil kariéru, bude moci být studována jen na základě archivních pramenů, a sotva pouze s využitím jím publikovaných textů. Např. na kariéru Jiřího Kejře a Vladimíra Procházky, s nimiž se Graus střetl kvůli jejich recenzi druhého dílu *Dějín venkovského lidu*, neměla tato epizoda po kariérní stránce žádný zvláštní dopad – ostatně Vladimír Procházka (1895 – 1968), již od doby První republiky napojený na KSČ, byl již tehdy akademikem a pomalý start kariéry Jiřího Kejře (1922) nebyl důsledkem střetu s Grausem.¹⁰

⁷ HAVRÁNEK 2004, s. 45-47.

⁸ Nemá zde smysl srovnávat rychlost, s jakou kdo dosáhl profesury, neboť po r. 1948 se kariérní možnosti a vějíř udělovaných titulů a jejich význam změnil – za základní považují získání placeného místa.

⁹ Srov. KALHOUS, David. *Legenda Christiani, or discussing history : The story of one historiographic debate* (v přípravě). Ke sporu o Kristiána k jazyku i k textovým strategiím některých historiků.

¹⁰ Srov. KEJŘ, Jiří. *Žil jsem ve středověku*. Praha : Academia, 2012.

Bylo by rovněž chybou skupinu tehdejších, jen z části marxistických historiků považovat za jednolitě těleso – nevraživost mezi marxistou V. Husou, příslušníkem generace, jež vystudovala již před válkou, a právě Grausem, marxistou mladší generace, je dobře známá. Stejně tak by bylo chybou považovat historiky předválečné generace za bezzubé oběti poměrů. Pověstný je i více než stostránkový, nikdy nevydaný ostře kritický posudek Václava Vojtíška na druhý díl Grausových *Dějin venkovského lidu*.¹¹ Osobní motivy pro vznik mnoha konfliktů uvnitř historické obce vyvstávají na povrch, i když se díváme na to, jakým způsobem posuzoval Václav Vojtíšek návrhy ustanovení různých badatelů akademiky – jeho rezolutní *Ne* nalezneme připsáno jak ke jménu Grausově, tak u návrhu na jmenování Jindřicha Šebánka.¹² Konkurenční boje mezi jednotlivci a skupinami probíhaly tedy i na jiných frontách a mnozí obratně systémem manipulovali ve prospěch svůj, případně ve prospěch širší zájmové skupiny, s níž se ztotožňovali.¹³

Zmiňoval jsem již vítězství marxismu-leninismu alespoň v dikci úvodů k různým tehdejšími textům, jež bychom mohli chápat jako výrazně diskontinuitní prvek v dějinách našeho dějepisectví. (Dlužno dodat, že v některých případech pronikl marxismus i hlouběji do metodologie historických textů – dobrým příkladem je zde např. spor o počátky feudalismu.¹⁴) Uvedl jsem i některé doklady udržování kontinuity s dějepisectvím První republiky po rovině personální. Avšak kontinuitu zaručovaly nejenom osobnosti. Jednak marxisté převzali základní výkladový rámec, jimž byly primárně národní dějiny. Jednak mnohá témata, koncepce a názory historikové 50. let zdědili po svých předchůdcích.¹⁵ Jako vhodný koncept se zde nabízejí „symbolická centra“, jak o nich uvažuje Miloš Havelka, tedy soubory představ a problémů, jež mají

---

¹¹ Srov. ČECHURA, Jaroslav. František Graus jako vítěz. *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské II*. In *František Graus*, s. 69-83, kde se autorovi díky důkladnému rozboru podařilo ukázat na slabiny práce (roztržité doklady, odkazování k pramenům, jež tvrdí v dané souvislosti něco jiného). Případně: POKORNÁ, Magdaléna. František Graus, *Dějiny venkovského lidu*, díl II. Záznam z diskuse na prezídiu ČSAV (edice), tamtéž, s. 196-200. S přepisem pozoruhodné diskuse nad tímto textem na půdě Akademie věd, který ukazuje různá zacílení jednotlivých osob, které však vesměs rukopis vůbec nečetly (strach z německé propagandy (akad. Průšek), otázka vhodnosti publikování diskuse jako důkaz možného sporu uvnitř vědecké obce, a tedy doklad její nejednotnosti (akad. Šorm ve sporu s akad. Procházkou a Málkem), víra ve „vědeckou pravdu“ (akad. Procházka, apod.). Další recenzní posudky, původní Mackův a pozdější, zároveň s Vojtíškovým vzniklý Fialův, rozebírá: MORÁVKOVÁ 2013, s. 163-171. Určité rysy Vojtíškovy osobnosti osvětlují zejména četné spory, které za svého života vedl, srov. nověji: VAŠKO, Pavel. *Profesor Václav Vojtíšek : Archivářem od monarchie po socialismus*. Praha : Academia, 2014, s. 57, pozn. 142, 78-87, 127-129, 200-209.

¹² Srov. KOSTLÁN 2004, č. 7, s. 168-172.

¹³ Srov. KALHOUS, David. *Velká Morava v představách poválečné české historiografie a archeologie : Sonda do problematiky pojetí státu a společnosti* (v tisku) (dále *Velká Morava*).

¹⁴ Srov. předchozí poznámka.

¹⁵ Význam kontinuity témat pro kontinuitu vědy ocenil nověji: HOLTON, Gerald. *Thematic Origins of Scientific Thought : Kepler to Einstein*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1988.

i mimovědecký přesah a kupí se okolo nich prestiž.¹⁶ Vrátime-li se k otázce výběru řešených témat, je jasné, že marxistické dějepisectví protežovalo určité okruhy řešených problémů, avšak ty často přebíralo od dějepisectví buržoazního. Pominu-li Zdeňka Nejedlého (1878 – 1962) a jeho pokus o syntézu českých dějin,¹⁷ platí to i pro práce Františka Grause, který si kladl podobné otázky, jako jeho předchůdci, když počátkem 50. let 20. století uvažoval nad „dějinami venkovského lidu“.¹⁸ Kontinuita však nebyla příznačná jenom pro výzkum v oblasti nižších složek společnosti. Byla to rovněž již „buržoazní“ historiografie, která se intenzivně zaobírala jednak problémem charakteru nejstarších elit, jednak otázkou vzniku přemyslovského panství.¹⁹ K marxismu se hlásící archeologové a historikové tyto úvahy hodlali rozšířit o společensko-ekonomický rozměr. Výsledky jejich úvah lze pak nejlépe sledovat v rámci diskuse o počátcích feudalismu v letech 1947 – 1953, jež měla své dozvuky ještě v 60. letech 20. století.²⁰

Této situace si byli vědomi i marxisté 50. let 20. století a to byl podle mého soudu důvod, proč se jednak tak ostře vymezovali vůči „buržoazní historiografii“ a proč se, za druhé, snažili zdůvodnit prvky kontinuity po stránce teoretické. František Graus na příklad ve své teoretické úvaze rozlišil v historiografii tři roviny teorie, rovinu metody, jež odkazuje k filozofickému ukotvení autora a spolupůsobí při formulování základních premis, neméně než při hledání tématu,²¹ technickou, již ztotožnil s řemeslem, které vede např. k bezvadné edici textu, a metodickou, kde se prolíná metoda s konkrétním pramenným souborem a historickou technikou.²² Graus připouštěl, že na té nejnižší úrovni uchopení problému, spjaté s jeho zpracováním, se marxistická historiografie příliš neliší od historiografie „buržoazní“.²³ Tím také zajistil, že marxistické a buržoazní dějepisectví nemohly být nahlíženy jako zcela nesouvislé fenomény, které existují vedle sebe bez možnosti vzájemné komunikace.

¹⁶ HAVELKA, Miloš. *Dějiny a smysl : Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895 – 1989*. Praha : NLN, 2001, s. 10, 12-18. Havelka primárně cílí na propojení vědeckého a laického, avšak uvážíme-li, že u mnoha odborných problémů jsou i odborníci laiky (např. václavská hagiografie), kteří „věří“ malé skupině specialistů, zdá se mi tento koncept vhodný i pro uvažování nad dějinami historiografie.

¹⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Dějiny národa českého, I. – II.* Praha : SNPL, 1949 a 1953.

¹⁸ GRAUS, František. *Dějiny venkovského lidu, I. – II.* Praha : SNPL, 1953 – 1957.

¹⁹ Starší diskuse shrnují v práci KALHOUS, *Velká Morava*.

²⁰ Srov. KALHOUS, *Velká Morava*.

²¹ GRAUS, František. *K otázkám metodiky středověkých dějin*. In *Československý časopis historický* (dál *ČsČH*), 1956, roč. 4, č. 1, s. 99-115, 99: „metoda...je základ, určující celkový průběh vědecké práce, světový názor vědce ...i koncepci díla...“

²² Tamtéž, s. 99: „souhrnem prostředků a postupů, v nichž se v konkrétním případě projevuje historická metoda vzhledem k pramenům.“

²³ Tamtéž, s. 99. HUSA, Václav. *Metoda – metodika – metodologie*. In *ČsČH*, 1958, roč. 6, č. 2, s. 311-315. Ovšem Grausovu definici „metody“, jež slučovala metodu, jak ji obvykle chápeme, i ideová východiska do jednoho pojmu, odmítl. Do diskuse dále přispěli, POLIŠENSKÝ, Josef – HRABOVÁ, Libuše. *K některým otázkám metodiky historické práce*. In *ČsČH*, roč. 5, 1957, č. 1, s. 139-144.

V druhé polovině 50. let však František Graus zřejmě již sbíral materiál na svou epochální knihu o merovejské hagiografii,²⁴ stejně jako se poměrně systematicky zabýval jevy, které si spojoval se vznikem státnosti, ať už se jednalo o strategie legitimizace panovnické moci,²⁵ problém proměny společenské struktury²⁶ a faktorů, jež ovlivňují míru její stability,²⁷ nebo otázku násilí ve středověku.²⁸

Klíčovou úlohu bych v kontextu našeho tématu přisoudil jiným jeho dvěma příspěvkům, a to jednak stati věnované otázce role družin,²⁹ jednak shrnujícímu článku o „vzniku středověkých států ve střední Evropě“.³⁰ První text (snad ještě v kombinaci s prací o proměnách šlechty mezi 10. – 13. stoletím) nabídl dynamický koncept družiny, jež mohl na jedné straně představovat „motor“ společenského vzestupu, jednak mocenský nástroj v rukou panovníka, jenž prodělal několik fází vývoje (soukromá družina – státní velkodružina – feudalizující se, na půdě rozsazená družina). Ty zároveň reflektovaly různé fáze vývoje centrální moci, a tedy i samotného raně středověkého státu. Důraz na fenomén družiny, a tím i na „*Fürstennahe*“, „blízkost vládci“ jako na klíčový faktor při definici sociálního statusu korespondoval s vahou, jíž Graus přisuzoval nové elitě jako „rezervoáru“ osob, které se měly později stát základem vrcholně středověké šlechty.³¹ Emancipaci těchto na knížeti závislých elit však kladl již do 11. století a uznával, že mezi tyto lidi mohla vplynout i část původní aristokracie známé z pramenů 9. století.³²

Ve studii o vzniku středověkých států ve střední Evropě se Graus rozhodl systematicky sledovat situaci v českých zemích, v Polsku a v říši, neboť shledával mezi vývojem států

---

²⁴ GRAUS, František. *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger : Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*. Praha : Academia, 1965.

²⁵ GRAUS, František. Kirchliche und heidnische (magische) Komponenten der Stellung der Přemysliden. Přemyslidenage und St. Wenzels-Ideologie. In LUDAT, Herbert – GRAUS, František (eds.) *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*. Wiesbaden : Harrassowitz, 1967, s. 148-167.

²⁶ GRAUS, František. Adel, Land und Herrscher in Böhmen vom 10. bis 13. Jahrhundert. In *Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft*, 1966, roč. 35, s. 131-153 (Text byl vydán i francouzsky).

²⁷ GRAUS, František. Über die sogenannte germanische Treue. In *Historica*, 1959, roč. 1, s. 71-121; Týž, Herrschaft und Treue. Betrachtungen zur Lehre von der germanischen Kontinuität. In *Historica*, 1966, roč. 12, s. 5-44.

²⁸ GRAUS, František. Die Gewalt bei den Anfängen des Feudalismus und die „Gefangenbefreiung“ der merowingischen Hagiographie. In *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1961, roč. 2, s. 61-156.

²⁹ GRAUS, František. Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě. In *ČsČH*, 1965, roč. 13, č. 1, s. 1-18. Grausův zájem o družiny ovšem souvisel i s jeho polemikou o fenomén „germánské věrnosti“.

³⁰ GRAUS, František. Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa. In *Historica*, 1965, roč. 10, s. 5-65.

³¹ GRAUS 1953 – 1957.

³² GRAUS 1966, s. 138-139: „*theoretisch von Anfang an eine Gewisse Oberherrschaft der Prager Fürsten über das ganze Land und allen Boden postuliert worden ist. Praktisch allerdings hatte sich wohl bald ein wirklicher Adelbesitz im Laufe des 11. Jahrhunderts durchgesetzt.*“ Srov. uznání moci elit tamtéž na s. 139-143, 145-152.

v této oblasti určité strukturální podobnosti.³³ Pravdou ovšem je, že primární důraz klad na vývoj v českých zemích, zatímco Polsko a řídkěji i Uhry sloužily jako paralela a říše jako zrcadlo. Zpočátku Graus upozornil, že ve sledované době, tedy někdy po r. 900, můžeme již sledovat jenom zbytky kmenových struktur; stejně tak je, tvrdil, možné podobně jako ve Francii nebo v říši, sledovat postupné sílení užších rodinných vazeb na úkor pout v rámci širších rodových společenství.³⁴ Graus se rovněž vyjádřil k otázce šlechty, jejíž existenci v tehdejším slovanském prostředí považoval za nepochybnou. Zmínil, že sice byla podřízena vládci, avšak disponovala i vlastními zdroji.³⁵ Samostatnou pozornost Graus věnoval roli panovníků. Neopomněl připomenout, že problém „královského titulu“, respektive jeho absence, se stával problémem až během 10. století a ani později neměl podstatný dopad na jeho panování; podobně jako v jiných „barbarských monarchiích“, kde se již vyprofilovala „*stirps regia*“, stejně jako se prosadily určité formy výběru a nastolení vládce (aklamace, intronizace), které jen demonstrovaly legitimitu panovnické moci.³⁶ Panovníkovi sice Graus přiznával značnou moc, zejména v teoretické rovině, nicméně zároveň uznával, že v praxi musela být schopnost trestat vyvažována schopností odměňovat – jeho představa fungování knížecí moci ve vztahu k elitám tak nemá daleko k Weberovu ideálnímu typu „patrimoniálního panství“.³⁷ K tomu byly zapotřebí zdroje, a to jednak v podobě kořisti – zde se však jednalo o zdroj krátkodobý a dosti pochybný, daní a příjmů z vlastního nemovitého majetku.³⁸ (Graus byl tehdy již seznámen s konceptem služebné organizace.³⁹) Kníže se pak mohl opírat o soustavu hradů.⁴⁰ Podporu hledal, píše Graus, také u církve, jež mu byla plně podřízena a jež jej nepodporovala jenom svými zdroji, ale také ideologicky (svatováclavská ideologie, legitimizace panovnické moci).⁴¹ Svatováclavská ideologie stejně jako vymezování se vůči ostatním přispěly k brzkému zformování středověkého národního povědomí.⁴²

V době, kdy pracoval na svých textech František Graus, vznikaly i práce o služebné organizaci. Byly dílem jeho žáka Dušana Třeštíka (1933 – 2008), který se svou manželkou, historičkou polského původu Barbarou Krzemieńską (1930 – 2006) studovali texty polského historika Karola Buczka, věnované objasnění významu různých řemeslníků

³³ GRAUS 1965, s. 9.

³⁴ Tamtéž, s. 13-16.

³⁵ Tamtéž, s. 16-25, v pozn. 287, s. 64, zmiňuje vyhubení původní šlechty, již nahradili lidé z okolí knížete.

³⁶ Tamtéž, s. 26-36.

³⁷ Tamtéž, s. 36. Srov. WEBER, Max. *Wirtschaft und Gesellschaft : Grundriss der verstehenden Soziologie*. WINCKELMANN, Johannes (ed.). Tübingen : Mohr, 1980, s. 583-586.

³⁸ GRAUS 1965, s. 37-38.

³⁹ Tamtéž, pozn. 287, s. 64.

⁴⁰ Tamtéž, s. 50-54.

⁴¹ Tamtéž, s. 54-59.

⁴² Tamtéž, s. 60-63.

a služebníků, jež se objevovali v polských listinách 13. století.⁴³ Oba si uvědomili, že Buczkův (a Modzelewského) koncept,⁴⁴ podle něhož tyto zmínky představovaly stopy poměrně rozsáhlého a propracovaného systému, který údajně tvořil jednu z opor knížecí moci, by mohl přispět rovněž k objasnění podobných zpráv z listin a aktů přemyslovské doby. Oběma nahrávalo i svědectví toponomastiky, zprostředkované nedávno dokončeným soupisem Antonína Profouse neméně než přelomovou syntézou Vladimíra Šmilauera, jíž Graus anotoval pro ČsČH.⁴⁵ Ostatně to ve svém textu otevřeně přiznali.⁴⁶ Upozornili také, že není možné vystačit pouze s filologickou argumentací při určování určité skupiny jmen jako typu, bez výhrad přijali pouze určitou skupinu dokladů.⁴⁷ Stejně tak plédovali pro to, aby bylo užito i pozdních dokladů, ovšem pouze s tím zdůvodněním, že by jinak určité typy činností zůstaly nepodchyceny.⁴⁸ Autoři totiž předpokládali, že služební síť byla podstatně hustší, než jak ji dokládají dnešní prameny.⁴⁹ Avšak konstrukce tvrzení také ukazuje, že předpoklad měl posilovat váhu vlastních závěrů; se znalostí pozdější textů lze také dodat, že žádná podrobnější analýza nikdy napsána nebyla, většina textů je uvozena topem skromnosti a odkazuje čtenáře na práce, které přijdou (a dodejme, nikdy nepřišly).⁵⁰ Kromě využití výsledků toponomastiky a reflexe závěrů mezinárodního bádání, jež byl pro oba autory typická, nelze pominout

---

⁴³ TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIEŃSKA, Barbara. Služební organizace v raně středověkých Čechách. In *ČsČH*, 1964, roč. 12, č. 5, s. 637-667; tíž: Přemyslovská hradiště a služební organizace přemyslovského státu. In *Archeologické rozhledy*, roč. 17, 1965, s. 624-655.

⁴⁴ Srov. zejména: TŘEŠTÍK – KRZEMIEŃSKA 1964, s. 639-642, kde na s. 637-643 shrnují starší literaturu z českých zemí, Polska a Uher. Představy Karola Modzelewského se od těch Buczkových liší pouze v detailech, týkajících se hierarchie celého systému a vzájemnými vztahy mezi jeho komponenty, srov.: MODZELEWSKI, Karol. Z dziejów wsi wczesnofeudalnej : północnowłoski system dworski i jego upadek. In *Kwartalnik Historyczny*, 1963, roč. 70, č. 4, s. 797-822; Týž, Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej. In *Kwartalnik Historyczny Kultury Materialnej*, 1961, roč. 9, s. 703-741; Týž, The Service Handicraft and Towncreating Process in Poland. In *Kwartalnik Historyczny Kultury Materialnej*, 1962, roč. 10, s. 376-277; Týž, La division autarchique du travail à l'échelle d'un état. L'organisation 'ministériale' en Pologne médiévale. In *Annales Économies-Sociétés-Civilisations*, 1964, roč. 19, č. 6, s. 1125-1138.

⁴⁵ ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Academia, 1960. Srov.: TŘEŠTÍK, Dušan. Místní jména jako historický pramen. In *ČsČH*, 1961, roč. 9, č. 2, s. 248-252.

⁴⁶ TŘEŠTÍK – KRZEMIEŃSKA 1964, s. 643-644.

⁴⁷ Tamtéž, s. 644: „Můžeme tedy přijmout bez výhrad jako služební jména s činitelskými příponami, u ostatních ale musíme případ od případu uvážit, zda skutečně mezi služební patří.“

⁴⁸ Tamtéž, s. 644: „Musíme tedy brát v úvahu i tato poměrně pozdě doložená jména, jinak by zůstalo mnoho zaměstnání vůbec mimo okruh našeho pojednání.“

⁴⁹ Tamtéž, s. 656: „Služební organizace byla formou, jíž se knížecí dvůr snažil s těmito nároky vyrovnat... Plná rekonstrukce, opírající se důsledně o analogie polské, uherské a jihoslovenské **by jistě** ukázala, že i u nás existovali tak podivné služby jako služba tlumočnická nebo služebníci zabývající se obstaráváním zába-vy pro knížecí dvůr.“

⁵⁰ Tamtéž, s. 657. Klíčový pramen toponyma: „Můžeme sice i ze samotných listin poznat, že např. služba ministeriálů při jejich darování zřídka podléhala změnám..., ale jen kombinací údajů listin s místními jmény nám může pomoci k získávání bezpečných výsledků.“ Paradoxně se dá za komplexní analýzu vycházející z těchto premis považovat až kniha: PETRÁČEK, Tomáš. *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek : Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století*. Praha : Argo, 2012.

ani poměrně masivní užití geografické analýzy a její následné vizualizace prostřednictvím map.

Na předchozích stránkách jsme se seznámili s počátky modelu státu středoevropského typu. Stručný popis však může vždy fungovat pouze jako základní předpoklad další analýzy, nemůže ji nahradit. Otázkou je, jaké analytické nástroje zvolit, máme-li se seznámit s funkcí tohoto modelu v rámci domácí medievistiky. Nelze rovněž pominout – a s tím lze náš rozbor uvést, s jakými otevřenými nebo skrytými předpoklady byl tento model zformulován, neboť nám umožní lépe pochopit provázanost historiografie a společnosti. Bude přitom výhodné pohybovat se na rovině užití metaforiky.⁵¹

Nelze skrýt, že se výklad koncentruje právě na rovinu ústřední moci, státu, která pro autory zjevně představuje primární platformu pro uskutečňování rozhodnutí. Příznačné ostatně je, že autoři hovoří o „státu středoevropského typu“.⁵² Centrální moc také figuruje v textu jako jediný garant vzniku komplexní společenské organizace a nutný první hybatel, který se může prosadit pouze otevřeným násilím – tomu odpovídá i představa o vojsku jako primárním mocenském nástroji. Problém ústřední moci se pak implicitně redukuje na schopnost knížete ekonomicky tento nástroj zajistit.⁵³ Krzemieńská a Třeštík rovněž soudí, že družina a kníže stát „vytvářejí“ a „ovládají“ – to opět nepřímou sugereje schopnost cílenou a plánovanou akcí změnit společenské uspořádání, snad dokonce ve smyslu organizované avantgardy Leninových spisů. Změna má tedy vždy svůj počátek a je organizovaná, plánovitá. Přitom, jak poznamenávají, však musí být elita, tedy skupina, jež ji organizuje, „vydržována“.⁵⁴ Krzemieńská a Třeštík tím dále zdůrazňují moc knížete, který sice potřebuje družinu, aby násilím prosadil svou moc, avšak samu družinu „vydrží“, jako kdyby jeho příjmy existovaly nezávisle na přítomnosti této družiny, již sami chápou jako „státní aparát“. Naopak „služebníci“ se v textu objevují v roli věcí, kterými je disponováno v zájmu elity. Ostatně záruku knížecí moci vidí autoři ve vlastnictví, přičemž tím ukazují, že jej v podstatě chápou dosti idealizovaně, aniž by se zamýšleli nad sociálními mechanismy, které jeho existenci a kontinuitu umožňují. Stát a knížecí dominium jim prakticky splývají v jedno, přičemž autoři zdánlivou metaforu berou doslovně a užívají ji k demonstraci síly knížecí moci.⁵⁵

⁵¹ Sdílím zde stanovisko Jana Horského, které stojí na pomezí mezi pouhou reflexí obsahu na straně jedné a chápáním historického díla výlučně jako textu. Srov.: HORSKÝ, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním : Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha : Argo, 2009.

⁵² Srov. název Grausovy studie v pozn. 30.

⁵³ TŘEŠTÍK – KRZEMIEŃSKA 1964, s. 660. Tvrdí, že nekolikatisícové vojsko: „to byla v poměrech raného středověku jediná **síla**, která mohla **vytvořit** stát a **ovládat** ho, bez svých bojovníků nebyl kníže prakticky žádným vládcem.“

⁵⁴ Tamtéž, s. 660. Několicatisícové vojsko: „Jejich **vydržování** však bylo problémem téměř neřešitelným. Nebylo stále možno ji žít z lupu...“

⁵⁵ Tamtéž, s. 658. „**Knížecí dominium zaujímá prakticky celý stát, statky knížete pokrývají téměř celé osídlené území Čech**. Srovnání se Šmilauerovou mapou nejstaršího osídlení ale ukazuje přece jen některé

Již v tomto textu autoři formulují i známý model vývoje přemyslovského státu od stře-
dočeské domény po „říši“, vzniklou výbojem, avšak nepevnou, až po relativně dobře
zorganizovaný stát, který se učí lépe exploatovat své vnitřní zdroje⁵⁶ (Je zřejmé, že tyto
zdroje nahlíží z čistě ekonomického hlediska). Přesto ale autoři hovoří o rovnováze
mezi svými nároky a možnostmi služebníků, o níž panovník musí usilovat, aby udržel
stabilitu své moci.⁵⁷ Krzemieńská a Třeštík rovněž vedli paralelu mezi uspořádáním,
postulovaným v *Capitulare de villis*, a údajnými poměry v raně středověkých českých
zemích.⁵⁸ Upozorňovali však na rozdíly, zejména na to, že podle *Capitulare* služebníci
měli sedět při dvorech, zatímco ve středoevropských monarchiích údajně seděli na své
půdě. Skutečnost, že podobné poměry připisovali podobným potřebám a podmínkám
svědčí o tom, že v daném okamžiku paradoxně příliš nevěřili ve snadné přenášení spo-
lečenských modelů z jedné společnosti na druhou (To se mělo změnit s dalšími texty,
kde se již předpokládalo zprostředkování Velké Moravy). Skrze stručný rozbor meta-
foriky textu Barbary Krzemieńské a Dušana Třeštíka jsme získali určitý názor o před-
stavách, jež byly implicitní jejich uvažování. Jakou roli však v jejich díle sehrávaly od-
kazy na díla zahraničních autorů?

Vrátíme-li se zpět k textům, které autory inspirovali, zjistíme, že zejména práce Karola
Buczka a Karola Modzelewského posloužily primárně jako výkladové rámce. Autoři se
o analýzu dokladů shromážděných polskými badateli nikdy nepokusili a ani netvrdili,
že by to snad měli v úmyslu. Takový postup byl sice samozřejmě legitimní, avšak osla-
boval autonomii jejich řešení. Odkazováním k těmto textům oba autoři naopak legiti-
mizovali své vlastní závěry, dokonce legitimizovali i oprávněnost kladení určitých otázek.

Paralela ke *Capitulare de villis*, jednomu z nejznámějších a nejdiskutovanějších raně
středověkých pramenů dovolila v rámci modelu vést průsečíky a formulovat možné
přesahy, případně dovolovala vymezit se vůči určité představě o fungování karolín-
ského státu. Při komunikaci se „západní“ vědeckou obcí mohla být tato paralela i ná-
strojem komunikace – přibližovala neznámé prostřednictvím vymezení se proti zná-
mému. Konečně odkaz na dílo George Dubyho, ukazuje, že Krzemieńská a Třeštík
dobře znali autorovu představu revoluce okolo r. 1000, kdy údajně došlo k rozpadu
panovnické moci („privatizace“), jíž si nejprve rozparcelovala mezi sebou hrabata
a vévodové a v další fázi vrstva kastelánů, a ke vzniku jednolitě masu poddaných.⁵⁹ Tato

---

rozdíly. Nápadné je např., že nenacházíme knížecí statky na levém břehu Ohře mezi Žatcem a Postoloprty, že i
na Bílinsku a Plzeňsku je jich velmi málo – to vše ale může být zaviněno stavem dochování pramenů.“

⁵⁶ Tamtéž, s. 666.

⁵⁷ Tamtéž, s. 661-665.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ TŘEŠTÍK – KRZEMIEŃSKA 1964, s. 661, pozn. 244. Odkazuje na práci: DUBY, Georges. *L'Économie rurale
et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe – XVe siècles) : Essai de
synthèse et perspectives de recherches*. Paris : Aubier, 1962.

představa se totiž stala jednou z těch určujících v dalších textech Dušana Třeštíky a jeho souputníků (Ani zde bychom však neměli přehlížet kontinuální prvky vývoje, ať již v rámci historiografie francouzské nebo domácí, neboť o velkých společenských změnách 12. – 13. století hovořil již Palacký. Jeho i Třeštíková představa o elitách přemyslovského knížectví jsou si velmi podobné).⁶⁰

Věda samozřejmě není pouze nástrojem poznání, avšak taky specifickým sociálním prostorem. Rozbor diskurzivních strategií, které autoři uplatňovali, stejně jako analýza jejich myšlení na základě použitého jazyka ukazují na význam, který autoři přikládali ve společenském dění plánovitosti a roli malé, avšak na centru závislé elitní skupiny. Pokud budeme tyto strategie chápat jako důležité faktory při utváření „sociálního pole“ vědy, jak o něm uvažuje Pierre Bourdieu, tedy jako hierarchickém prostoru, kde se střetávají jednotliví hráči o pozici v jeho rámci s využitím specifických interních praktik, pak musíme nutně uvažovat i o tom, kdo toto úzké pole domácí medievistiky tvořil a zda tato představa byla sdílena obecně, nebo zda tvořila specifický prvek ve strategii naší dvojice autorů, který je právě v rámci onoho pole pomáhal identifikovat. Jedinou možností je samozřejmě srovnat texty Krzemieńské a Třeštíka se soudobými texty podobného tematického zaměření. Zde jsem zvolil knihu Rostislava Nového *Přemyslovský stát 11. – 12. století*, jež se obsahově alespoň z části překrývá se záměrem Krzemieńské a Třeštíka, neboť usiluje o to předložit model vzniku a fungování přemyslovského knížectví před r. 1200.⁶¹ Rostislav Nový je pro nás navíc zajímavý i tím, že pochází z jiné líhne než oba dříve zmiňovaní autoři. Vystudoval sice stejně jako Třeštík archivnictví, a to ve stejném ročníku, avšak na katedře zůstal, když se stal dva roky po absolutoriu aspirantem Zdeňka Fialy.⁶² Také Nového první práce jsou orientovány spíše pomocně vědně⁶³ a pozdější studie ukazují, že se Nový nebránil odborně se vyjadřovat i k vrcholně a pozdně středověké tematice, a to zejména k problémům hospodářských dějin.⁶⁴ Autor představuje s využitím fyzikální metaforiky („tlak“) přemyslovské knížectví jako sice vnějškově

⁶⁰ Srov. např.: PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě I. : Od pravěkosti až do roku 1253*. Praha : Bursík & Kohout, 1876, II. 1, s. 79. Srov. příznačně: TŘEŠTÍK, Dušan. Diskuse o feudalismu v evropské historiografii 16. — počátku 19. století : K Palackého pojetí slovanské demokracie a feudalismu. In *Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica* 5, *Studia Historica*, 1982, roč. 26, s. 39-52.

⁶¹ NOVÝ, Rostislav. *Přemyslovský stát 11. a 12. století*. Praha : Karolinum, 1972.

⁶² Srov.: JAREŠ, Jakub. Fakultní biografie : Rostislav Nový. In JAREŠ, Jakub – SPURNÝ, Matěj – VOLNÁ, Kateřina a kol. (ed.) *Náměstí Krasnoarmějců 2. : Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha : Togga ; FF UK, 2013, s. 271-295.

⁶³ NOVÝ, Rostislav. Pečeti pražských a olomouckých biskupů. In *Sborník archivních prací*, 1960, roč. 10, s. 181-214; Týž, *Listiny pražských biskupů 11. – 14. století*. Praha : Karolinum, 1965.

⁶⁴ NOVÝ, Rostislav. Ostrovské urbáře z let 1388 a 1390. In *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie*, 1961, roč. 15, č. 1, s. 1-44; Týž, *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století*. In *ČsČH*, 1971, roč. 19, č. 3, s. 397-418.

impozantní, avšak vnitřně slabý celek.⁶⁵ Vidí jej jako po všech stránkách slabě integrovaný celek, a to až hluboko do 11. století. Věří tomu, že lze stabilitu měřit prostřednictvím sledování „úrovně vývoje hospodářské, společenské a politické integrovanosti“.⁶⁶ Nový se drží fyzikální rétoriky, když hovoří o „*uskupeních knížecích družin*“⁶⁷ jako o „*optickém zvýraznění organizujícího principu státu*“, jež přechází k biologickému podobnosti, když tvrdí, že „*výrazem působení všech zmiňovaných faktorů v zárodečné, tj. kvalitativně, ale zejména kvantitativně jednodušší podobě*“ byla družina.⁶⁸ Tyto výrazy jednak čtenáři podsouvají naprostou zřetelnost sledovaného jevu, jednak jej vedou k tomu, že již v počátcích bylo rozhodnuto, neboť nejdůležitější faktory byly již od počátku přítomny. To ostatně autor potvrzuje na jiném místě.⁶⁹ Nový přitom tyto jevy popisuje hodnotícím slovníkem.⁷⁰ Tyto fenomény Nový sleduje primárně v rovině politické a společenské, přičemž připouští určitou míru cílenosti jejich fungování.⁷¹ Podobně jako soudobí němečtí historikové i Nový zdůrazňuje význam osobních vazeb na této úrovni organizace.⁷² Jako počáteční stav předpokládá situaci, kdy došlo k dělbě práce mezi bojovníky, kteří se sdružili okolo knížat a zemědělci.⁷³ Lze chápat jako paradoxní, že Nový, který na různých místech upozorňuje na slabost vnitřních pojítek tehdejšího státu, hovoří na jiných místech např. o „*přemyslovské dynastické politice starého stylu, vyrůstající z raně feudálního absolutismu*“.⁷⁴ Jinde zase hovoří o tom, že se změnami „*systemu politické moci v odvislosti od procesuíální proměny sociální struktury jednotlivých zemí tvořících český stát a český kníže musel nutně přijmout roli nejenom hlavního arbitra nad rozdílnými zájmy asynchronně se diferencující společnosti, ale zároveň i funkci integrujícího subjektu v zájmu celistvosti státu*“.⁷⁵ To chápu opět tak, že původně bylo postavení knížete podle Nového podstatně silnější, avšak se změnami sociální struktury byl kníže nucen spokojit se místo úlohy pána s rolí pouhého rozhodce. Ostatně to odpovídá jinému Nového závěru, že „*panovník byl nucen respektovat*

---

⁶⁵ NOVÝ 1972, s. 9. „*Český stát Přemyslovců byl tehdy jistě impozantním celkem, ale rozhodně nikoli útvarem tak vnitřně pevným, aby mohl bezpečně vzdorovat případnému tlaku kteréhokoli z jeho sousedů.*“

⁶⁶ Tamtéž, s. 9. „*Stabilita státu, exaktně měřitelná pouze v úrovni vývoje hospodářské, společenské a politické integrovanosti, byla z tohoto hlediska koncem 10. a ještě dlouho v 11. století zcela nepatrná.*“

⁶⁷ Družinu Nový rovněž považuje za důležitý vládní nástroj, srov. tamtéž, s. 31.

⁶⁸ Tamtéž, s. 9. „*Opticky zvýrazněným organizujícím principem státu v první fázi jeho existence se jevila a jeví účelová mocenská uskupení knížecích družin, která byla nesporně progresivním sociálně politickým výrazem působení všech zmiňovaných faktorů v zárodečné, tj. kvalitativně, ale zejména kvantitativně jednodušší podobě.*“

⁶⁹ Srov. tamtéž, s. 29. „*Protože však stabilita předstátního útvaru se zakládala na stabilitě postavení jeho reprezentanta-knížete, na něhož se přenášela vnitřně proměněná základní patriarchální práva a moc, byla naznačená otázka řešena prakticky už v samém počátku v jeho prospěch.*“

⁷⁰ Tamtéž, s. 9. „*...nesporně progresivní sociálně politický výraz působení...*“

⁷¹ Tamtéž, s. 9. „*...organizujícím principem...účelová mocenská uskupení knížecích družin...*“

⁷² Tamtéž, s. 9-10.

⁷³ Tamtéž, s. 29. Srov. pozn. 64.

⁷⁴ Tamtéž, s. 23.

⁷⁵ Tamtéž, s. 19.

*tradiční zvyklosti a jeho rozhodování, včetně počinů legislativního rázu, se realizovalo namnoze s radou i souhlasem předáků země“.*⁷⁶

V souvislosti s těmito delšími citacemi jistě stojí za to upozornit na „technicistní“ slovník spoléhající se na termíny, které ne vždy dávají v rámci textu dobrý smysl („*diferencované sociální proměny vnitřní struktury*“), avšak posilují po stránce jazykové odborný charakter textu a dodává mu punc neoddiskutovatelnosti. Komplexitou syntaxe autor rovněž posiluje dojem komplexity procesů, jež popisuje – volí tedy oproti Třeštíkovi a Krzemieńské opačnou strategii, neboť ti naopak vsázejí na poměrně střízlivou, jednoduchou a snadno uchopitelnou skladbu i slovník.⁷⁷ Spojuje je naopak víra ve význam družiny jako organizované mocenské avantgardy a v původní sílu knížecí moci, jíž další vývoj oslabil, když se byl panovník nucen o ni dělit. Služebná soustava nehraje v Nového práci takřka žádnou roli, což ale může být dáno syntetickým charakterem textu, který obecně věnuje jednotlivým otázkám jenom omezenou pozornost danou celkovým rozsahem práce. Ukazuje se tedy, že přes rozdíly v osobních vazbách sdíleli tehdejší badatelé určité základní předpoklady ohledně fungování společnosti, byť se jejich jazyk mohl lišit.

Pro poznání šíření tohoto modelu českou historiografií je rovněž důležité upozornit na práce Jiřího Slámy (1932), doyena domácí rané středověké archeologie, který jej rozšířil mezi archeology ve své invenční a pečlivé trojsvazkové práci o středních Čechách v raném středověku.⁷⁸ Podobně Josef Žemlička (1946), který, nastoupiv do Ústavu československých a světových dějin počátkem 70. let, se zaměřil sice primárně na dějiny osídlení, avšak s Dušanem Třeštíkem vešel v intenzivní kontakt a v průběhu 80. let jeho model podpořil několika nápaditými dílčími studii i syntetickou statí.⁷⁹ Víru v převahu knížecí moci převzaly i mnohé dílčí disciplíny medievalistiky – např. kastelologie s její pomocí nově vyložila počátky rozsáhlých hradních lokací, jimž připsala status

⁷⁶ Tamtéž, s. 30.

⁷⁷ Tento závěr není zcela jednoznačný. Bylo by vhodné konzultovat rukopisy publikovaných textů, neboť např. Nového práce o ostrovských urbářích postrádá jazykovou komplikovanost a přemíru cizích slov patrnou v Nového pozdější práci.

⁷⁸ SLÁMA, Jiří. *Mittelböhmen im frühen Mittelalter 1. : Katalog der Grabfunde (Praehistorica 5)*. Praha : Karolinum, 1977; Týž, *Střední Čechy v raném středověku II. : Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu (Praehistorica 11)*. Praha : Karolinum, 1986; Týž, *Střední Čechy v raném středověku III. : Archeologie o počátcích přemyslovského státu (Praehistorica 15)*. Praha : Karolinum, 1988.

⁷⁹ ŽEMLIČKA, Josef. Přemyslovská hradska centra a počátky měst v Čechách. In *ČsČH*, 1978, roč. 26, č. 4, s. 559-586; Týž, „*Duces Boemanorum*“ a vznik přemyslovské monarchie. In *ČsČH*, 1989, roč. 37, č. 5, s. 697-721; Týž, Odboj kralevice Přemysla v letech 1248 – 1249 a jeho sociální zázemí. In *ČsČH*, 1985, roč. 33, č. 4, s. 564-586; Týž, Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců. In *Časopis Matice moravské*, 1990, roč. 109, č. 1, s. 17-38; Týž, K dotváření hradska sítě za Břetislava I. In *Historická geografie*, 1995, roč. 28, s. 27-47.

původních královských fundací, následně privatizovaných „šlechtou“.⁸⁰ Tato situace ovšem také demonstruje, že ačkoli byl vztah mezi situací v českých zemích během 13. století a v 90. letech 20. století explicitně postulován Josefem Žemličkou až r. 2003,⁸¹ koncept „privatizace státu“ byl podstatně starší a nebyl důsledkem primitivní analogie – ta jej měla v době publikování Žemličkovy článku nanejvýše přiblížit veřejnosti, jako spíše představoval logické vyústění určité koncepce raného státu a jeho fungování.⁸²

Zkoumat vznik specifických polí, případně skupin nižšího řádu samozřejmě není možné jenom s využitím rozboru textů. Je vždy vhodné přihlédnout i k dalším, většinou snáze sledovatelným faktorům, jako je vzdělání, možnost uplatnění či věk sledovaných osob. Z tohoto hlediska je vhodné zaměřit se na postavu Františka Grause, který samozřejmě zaujímal v rámci tohoto pole v 60. letech 20. století důležité, byť sotva nenapadnutelné postavení, neboť působil jak na Karlově univerzitě, tak na Historickém ústavu Akademie věd. Podařilo se mu kolem sebe shromáždit skupinu žáků,⁸³ kterým zajistil pozice na Historickém ústavu a zřejmě je podporoval i co do publikačních možností a výjezdů do zahraničí.⁸⁴ Své žáky rovněž povzbuzoval v získávání poznatků mimo klasické historické prameny, ať již v prostředí archeologie, nebo toponomastiky (Podobně se zformovala silná skupina mladých badatelů i při Vojtíškově a Fialově katedře archivnictví). Důležitost Grausova vlivu v tomto směru po mém soudu potvrzuje jeho intenzivní vztah k archeologické materii, patrný již v jeho polemice s archeology o feudalismu ve velkomoravské době. Postřehneme jej ale i z děl jeho žáků, zejména Miroslava Štěpánka (1934 – 2005), který se systematicky pohyboval na pomezí archeologie a historie a mapoval možnosti různých disciplín ve vztahu k dějinám osídlení.⁸⁵

---

⁸⁰ Souhrnně: DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha : Libri, 1999. Kritické připomínky vnesli: KLÁPŠTĚ, Jan. Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích. In *Archeologické rozhledy*, 2003, roč. 55, č. 4, s. 786-800; RAZÍM, Vladislav. Nad počátky hradů české šlechty. In *Archeologické rozhledy*, 2004, roč. 56, č. 1, s. 176-214.

⁸¹ ŽEMLIČKA, Josef. České 13. století : „Privatizace“ státu. In *Český časopis historický*, 2003, roč. 101, č. 3, s. 509-541.

⁸² Nutno dodat – a bylo to již mnohokrát zmíněno (Libor Jan, Ivo Štefan, Martin Wihoda), že tzv. model státu středoevropského typu nebyl jednak v našem prostředí nikdy představen monograficky, avšak vždy v podobě nástinů, kdy se jednotlivé prvky modelu v průběhu času proměňovaly. Poslední syntetický text prezentující sledovaný model je: SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef (eds.) *Přemyslovci : Budování českého státu*. Praha : NLN, 2009.

⁸³ Odhlédněme zde od badatelů, na které sice Graus určitý vliv měl, jež si nicméně zachovali podstatně větší míru autonomie (František Šmahel, Vladimír Vavřínek, Jaroslav Mezník, Bedřich Loewenstein a mnozí další).

⁸⁴ K hodnocení F. Grause jako učitele srov. svědectví pamětníků: MORÁVKOVÁ 2013, s. 232-240.

⁸⁵ ŠTĚPÁNEK, Miroslav. Strukturální změny středověkého osídlení 1. – 2. In *ČsČH*, 1969, roč. 17, č. 4, s. 457-488, 649-680; Týž, Plužina jako pramen dějin osídlení : Příspěvky k dějinám osídlení 1. In *ČsČH*, 1967, roč. 15, č. 5, s. 725-746; Týž, Změny vegetace a klimatu v historickém období : Příspěvky k dějinám osídlení 3. In *ČsČH*, 1968, roč. 16, č. 3, s. 415-434; Týž, Patrocinia a středověké cesty : Příspěvky k dějinám osídlení 4. In *ČsČH*, 1968, roč. 16, č. 4, s. 551-570; Týž, *Opevněná sídliště 8. – 12. století ve střední Evropě*. Praha : Academia, 1965.

Podstatne obtížnejší je bez ďalšieho zkoumání postihnout sociální vazby a sítě kontaktů mezi jednotlivými historiky, ať již etablovanými nebo začínajícími. Nemám na mysli pouze konference a pracovní prostředí, avšak také přátelské vazby, případně prostředí zcela neformální – v literatuře např. často figuruje hostinec *U zelené žáby* jako místo setkávání učitelů a žáků FF UK. Bez nich je ovšem naše zkoumání nutně musí být pouhou prolegomenou důkladnějšího výzkumu.

Cituj:

KALHOUS, David. Model státu stredoevropského typu: koncept na pomezí tradice a inovace. (Ke kontinuitě a diskontinuitě v české historiografii po r. 1948). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 159 - 173. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. David Kalhous, PhD (1978) je reprezentantom mladej generácie českej medievistiky, prednáša na Masarykovej univerzite v Brne a Sliezskej univerzite v Opave. Vo svojom výskume sa venuje hlavne obdobiu včasného stredoveku v přemyslovských Čechách, pričom osobitý dôraz kladie na jeho komparáciu s dobovým vývojom v západnej Európe. Ocenením kvality jeho doterajšieho výskumu je aj vydanie monografie v prestížnom vydavateľstve Brill *Anatomy of a Duchy: The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia* (2012), okrem toho vydal aj dvojzväzkové dielo *České země za prvních Přemyslovců v 10. – 12. století*. (Praha, 2011, 2013) a desiatky vedeckých štúdií.

Kontakt: kalha@centrum.cz